

tematikákról írnak, mint irodalom, vallások, etika, politika, tudományok filozófiái.

A *Többlet* bemutatott számai hozzájárulnak a kortárs filozófiai vizsgálódások sokoldalú, részletes ismertetéséhez, többlet kínálnak a ma

filozófusának a szerteágazó filozófiai gondolkodás problémáival való megismerkedéshez, ugyanakkor lehetőséget biztosítanak a fiatal kutatók számára a publikálásához.

Máté Adél

Fábián Ernő és Madách

Fábián Ernő: Az élet értelme: Madách Imre filozófiája
Kriterion Könyvkiadó, Kvár. 2012. 155 oldal

Fábián Ernő (1934–2001) kovásznai filozófus tanár Madách-tanulmányát a nyolcvanas évek közepén írta a kolozsvári Dacia Könyvkiadó felkérésére, de mire elkészült, a cenzúra betiltotta a kismonográfia sorozatot. A Kriterion Könyvkiadó most a kéziratban maradt tanulmány szinte változtatások nélküli megjelentetésével nemcsak egy hiánypótló gesztust tett, hanem egyben igazolta is mind a madáchi problematika, mind pedig Fábián Ernő általi filozófiai kifejtésének a maradéktalan aktualitását. Erre a szerző maga is utal, amikor jóval az 1989-es évi fordulat után, 1997-ben egy rövid bevezetővel látja el a régi szövegét, ezt írva: „A keleti végeken a kommunizmus összeomlása után azt vártuk – valószínű, a tudatunkban rögzült fejlődéshittől sarkallva –, hogy annyi reménykedés után megtörténhet a társadalom – egyének és közösségek – felszabadulása, és ezek autonóm egységekként kezdhetnek az új világ megalapozásához. Ehelyett más alakban, színeváltva vagy meztelenségét nem szégyellve, visszatért a luciferi rossz, újólag választani kell a kategorikus imperatívusz parancsának engedve a jó és rossz között. Mint *Az ember tragédiájában*: az egyik szint egy éppoly kilátástalan másik szín követi.” Fábián egyúttal bevallja, hogy nem ismer Madáchnál nagyobb gondolkodót.

A hét fejezetre tagolt tanulmányban Fábián előbb a Madách család történetéről ír, életrajzi mozzanatokot elevenít fel, rekonstruálja Madách neveltetésének, esztétikai látásmódjának, politikai és erkölcsi beállítódásának a korai műveiben való

megjelenítődéseit. Kimutatja, hogyan kapcsolódik össze Madách eszmei és művészi fejlődése a reformkor eszmevilágával és művészi törekvéseivel. Kiemeli Madách Szophoklész-élményét, melyet a *Művészeti értekezés* és a *Férfi és nő* c. művei is tanúsítanak, hangsúlyt fektetve Madáchnak a görög tragédiák elemzése során formálódó tragédia-konceptiója árnyaltságára: „A tragikum lényege az erkölcsi elv győzelme. [...] Az írónak azonban arra is ügyelnie kell, hogy a jogcím ne legyen erősebb az elvnel, mely ellen a hős csatázva bukik el.” (14.) Fábián arra is rámutat – a *Mária királynő* és a *Commodus* c. drámai zsengeket is számba véve –, hogy a görög és a kortárs drámaírás viszonyával foglalkozva Madách arra az álláspontra jut, hogy a kortárs irodalomban a szenvedélyeknek „nemzeti jelleműeknek” kell lenniük. A *Nápolyi Endre, Csak tréfa*, valamint a *Férfi és nő* (Héraklész-dráma) c. művekkel is foglalkozva Fábián végigköveti a fiatal Madách test és lélek, jó és rossz, ég és föld, szellem és szerelem problémáinak az ábrázolására, a nemes lelkű, csiszolt gondolkodású ember vívódásainak és tragikus bukásának a megformálására irányuló kísérleteit. Fábiánt a közíró és politikus Madách alakja is foglalkoztatja. Kiemeli, hogy a szabadelvű eszméken nevelkedett Madách a megyei autonómia kérdésében a centralisták oldalára állt. Kitér Madáchnak a Pesti Hírlapban Timon álnévvel jegyzett tudósításaira, 1848–49-es tevékenységére, 1852-es letartóztatására. Mindezek áttekintése során Fábián Ernő főbb forrásait

Baranyi Imre, Kerényi Ferenc, Kerényi Károly, Palágyi Menyhért, Radó György, Szabó Béla írásai alkotják.

Mindezeket követően tér rá Fábíán Ernő a Tragédia filozófiájának a tárgyalására. Sommás megállapítása szerint „*Az ember tragédiája* az emberiség létkérdéseire adott sajátos válaszaival emelkedik a világirodalom nagy alkotásai közé.” „Ez teszi a Tragédiát korszerű, ha úgy tetszik huszadik századi alkotássá és Madáchot mint írórt és gondolkodót kortársunkká.” (31–32.) Madách *Az ember tragédiáját* 1859 februárja és 1960 márciusa között írta, s ebben – Fábíán szerint – „összefoglalta, rendszerezte és filozófiai jelentéssé kristályosította életének tapasztalatait, élményeit”. A Tragédia keletkezését Fábíán tágabb történelmi és eszmei kontextusba helyezi. Ennek vonatkozásában nem lehet eltekinteni Madáchnak a filozófia és a korabeli tudományok iránti érdeklődésétől, Széchenyi, Vörösmarty, Eötvös gondolatainak a hatásától, Arany János szerepétől, valamint attól, hogy a negyvenes-ötvenes években fontos történelemfilozófiai tanulmányok jelentek meg az Athenaeumban, a Tudománytárban, az Új Magyar Múzeumban a hegeli filozófiáról, a fejlődés lényegéről. Ugyanakkor a Tragédia keletkezését az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukásából érteti meg Fábíán. Rámutat arra, hogy a 19. század derekán nemcsak a nemzetnek a felemelkedés lehetőségébe vetett bizalma foszlott szét, hanem megingott az emberi cselekvés szabadságába és értékességébe vetett hite is. Átfogóbb értelemben megkezdődött az európai kultúra újra(át)értékelésének a korszaka. A romantikus és szabadelvű történelemfilozófia, mely a reformkor gondolkodóinak, íróinak és politikusainak világnézeti háttérét képezte, válságba jutott. Az ötvenes években problematikussá válik nemcsak a hit, hanem az emberi tudás megbízhatósága is, teret hódít a civilizáció ürességének eszméje. A válság érzete szükségessé tette az értékkritikát. Madách kérdései, Fábíán olvasatában, így tevődtek fel: Halhatatlan-e a lélek? Nemesedik-e az ember? Van-e jutalma a nemes kebelnek? Mit tehet az ember, hogy arasznyi

létének értelme legyen? Melyek a történelemformáló erők? Van-e akaratszabadság? A szerző Hegel, Kierkegaard, Baudelaire, Schopenhauer, Dosztojevszkij, Ludwig Büchner, Karl Vogt, Adolphe Quételet, Thomas Henry Buckle korabeli gondolataival veti össze ezeket a madáchi kérdéseket.

A Tragédia történelemfilozófiája – amelynek olyan kulcskérdéseire és fogalmaira is kitér Fábíán, mint a személyiség és tömeg viszonya, a nép, nemzet, tömeg fogalmainak elhatárolása – bizonyos értelemben tagadhatatlanul a szabadságesszme és a mindenre megoldást hozó forradalom ideológiájának kritikája is. Fábíán összeveti ezt Petőfi *Az apostoljával*, amelyhez képest Madáchnak korrigálnia kellett a szabadelvű történelemfilozófiát. Madách az eszmék eltorzulásával érzékelteti az emberiség egymáshoz kapcsolódó tragédiáit. Athénben a szabadságesszme, Bizáncban a testvériségesszme, Párizsban mindhárom, a szabadság-, egyenlőség- és testvériségesszme egyaránt kiforgatódik eredeti jelentéséből. A tragikus bukás ellenében nem nyújt védelmet a „dolce vita”, de a tudomány aszkézise sem. Ugyanakkor a Tragédia történelmi színeiben a koreszmék eltorzulásával szemben erkölcsi alternatívák is megnyílnak. Fábíán a hit kérdésének is fontos sorokat szán, új értelmezési irányok megnyitására törekedve. Szerinte Madách a megismétlődő vereségeket és a kozmikus értelmetlenséget csak azzal tudta elfogadtatni, hogy a Tragédia cselekményébe bevitte Istent mint a történelemben nem immanens lényt, s ily módon az űr és az eszkimólét látomása után kétségessé vált hitet és reményt a lét és a cselekvés értelemben sikerült transzcendálnia. Úgy véli, hogy a Lucifer megtestesítette tiszta elidegenült, tagadó értelem nem sugallhat megoldást, mert azt az „értelemben, hitben és reményben teljes ember képes csupán megtalálni”. (63.) Szerinte „Madách a befejező színben Ádám elhatározását, a történelem újravállalását tisztán az erkölcsi tudatra és a szabad erkölcsi cselekvésre építi”. Ádám (a emberiség) sem a transzcendens akaratnak, sem az anyagi meghatározottságnak, sem a történelmi

szükségyszerűségnek s legkevésbé az élettendületnek nincs alárendelve, hanem „szabad akarattal cselekszik”. (116.) Ez arra utal, hogy Fábían a Tragédia etikáját Kant művéből (*A gyakorlati ész kritikája*), kategorikus imperatívuszából kiindulva próbálja megértetni. Úgy látja, Isten a Tragédiában is erkölcsi szükségesség.

Ebből adódik Fábían végkövetkeztetése: „A Tragédiában Ádám a transzcendencia jegyében cselekszik, anélkül hogy annak kiszolgáltatót végrehajtója vagy a hitlovagja lenne. Nem a hittételek szerinti transzcendenciára gondolok, vagy az Abszolútumhoz való kierkegaard-i viszonyra, hanem olyan transzcendens erkölcsiségre és hitre, amelyet leginkább Szókratész daimonjára hivatkozva tudok érzékeltetni: azzal a figyelmeztetéssel, amely csupán a gondolat erejével érinti a jó választásra fogékony lelket, a lélek pedig átengedi magát a szubjektivizált hatalom impulzusainak, mert a transzcendens akarata is megengedi, hogy saját belátása és elhatározása szerint cselekedjék. Ezért nem veszi el Ádám a Tragédiában, de az élet melletti választásában sem autonómiáját, egyéniségének és cselekvéseinek méltóságát.” (133.)

Ezt az emberi alapbeállítódást egyben a *nyugati keresztény kultúra antropológiai lényegének* is tekinti Fábían Ernő. Ily módon egy olyan értelmezési lehetőséget kísérel meg, amely a Tragédia végkicsengésének némileg pozitív színezetű, az emberi autonómia, szabadság és méltóság mellett érvelő és kiálló olvasatát kínálja a nyolcvanas évek közepének letargikus hangulatában.

A madáchi gondolatok Fábían Ernő-féle interpretációjának nagyon fontos mozzanatai azok a kapcsolódási pontok, amelyeket az európai filozófia és irodalom vonatkozásában kiemel. Madách felfogását August Comte filozófiájával is összehasonlíttja. Amikor Ádám, Éva és Lucifer alakját elemzi, Dosztojevszkij és Heidegger gondolataira is támaszkodik. Rámutat arra, hogy a falanszter fogalmát Madách Charles Fourier-től, a francia utópistától kölcsönözte, de egyben ki is teljesítette oly módon, hogy – Fábían szerint – „Madách

falansztere a XX. századi ellenutópiák legkidolgozottabb előképe”. (56.)

Fábían Ernő számára sem kerülhető el a Tragédia összehasonlítása a világirodalom más nagy „emberiségkölteményeivel”. Shelley *A meg szabadított Prométheusza*, a *Faust*, Dante műve, Milton *Elveszett paradicsoma*, Byron *Manfrédja* és *Káinjá*, Mickiewicz *Ősökje*, Slowacki *Kordianja*, Krasinski *Pokoli színjátéka*, Hugo *Századok legendája* mind említésre kerülnek, annak kimutatásával együtt, hogy a Tragédia ezektől – a *poéma d’humanité* s a fausti ember, a bizakodó racionalizmus alkotásaitól – történetfilozófiai koncepciójában különbözik. Fábían szerint a Tragédia és Ádám a kételkedő, de reményét soha el nem veszítő individuális racionalizmusát „a huszadik század végén korszerűbbnek és magunkhoz közelebb állónak” érezzük. (43.)

A Tragédia gondolati tartalmával kapcsolatos bírálatok sem kerültek el Fábían Ernő figyelmét. Foglalkozik Madách és Erdélyi János levélváltásával, kitérve az Erdélyi által megfogalmazott kritikára, majd Lukács György „agyonszociologizáló” Madách-tanulmányát ő maga illeti erőteljes kritikával. Ezek kapcsán Fábían rámutat az ideologizáló értelmezések korlátaira: a „Tragédiát mindig valamilyen világnézet fogalmaiba szorították vagy [...] kívülről, egy vele ellentétes világnézet oldaláról értékelték”. Ezzel szemben Fábían úgy véli, hogy „az irodalmi műben elsődlegesen nem kinyilatkoztatott ideológiákat és vallásokat kell keresni, melyekről el lehet hinni vagy hitetni, hogy az egyik igaz, a többi hibás, hanem azt a bölcsességet, ahogyan korának kérdéseire felel”. (47.)

Ezzel együtt a madáchi felfogás a Fábían Ernő által gyakorolt kritikát sem kerülheti el, mégpedig egy olyan érzékeny ponton, amely Fábían gondolkodásának egyik legkiterjedtebb területét érinti, a nemzeti és a nemzetiségi lét kérdését. Fábían szerint „Madách a nemzetiségi kérdésben foglya maradt a szabadelvű illúzióknak, a szabadságjogok biztosításától remélte e nemzetiségi kérdés rendezését. Ezért nem érthette meg, nem ismerhette fel a közösségi jogok és az önrendelkezés elvének

nélkülözhetetlenségét, melyek nélkül a nemzeti-ségek helyzetének folyamatos, a kor igényei szerint változó rendezése megvalósíthatatlan”. (106.) Fábíán úgy véli, hogy ezekben az években nem Madách, hanem Eötvös József jutott a legtovább a nemzetiségi kérdés elméletében és gyakorlatában.

Könyvének zárófejezetében Fábíán Ernő azt sem hagyja említés nélkül, hogy a Tragédia megírását követő években keletkezett műveiben Madách

többé már nem képes elérni azt a rendkívüli alkotói teljesítményt, amelyet a Tragédiával egyedülálló módon nyújtott. Mindazonáltal összegző megalapítása Madách életéről és munkásságáról teljes mértékben egybeváág a Tragédia végkicsengéséről adott értelmezésével: „Madách Imre nagy magyar és nagy európai volt, a legnagyobbak közül való.”

Kerekes Erzsébet

Újabb tanulmányok a magyar filozófia történetéből

Veres Ildikó: Hiány – Filozófia – Kritika.

Pro Philosophia Kiadó, Kvár–Szeged 2011. 319 oldal

A Pro Philosophia Kiadónak a magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásait közlő sorozata XIII. köteteként ismét egy fontos, szakmai szempontból is jelentős könyvet vehet a kezébe az olvasó. Veres Ildikó filozófiatörténeti kutatási eredményeinek közlése már önmagában is jelzés arra nézve, hogy a kiadónak ez a több mint egy évtizede elindított sorozata már megkerülhetetlen azok számára, akik a magyar filozófiai irodalom súlyát és értékét kívánják mérlegelni. A széles olvasótábor és a szakmai érdeklődés számára egyaránt felkínált forrásmunkák, valamint a hozzájuk fűződő szakmai reflexiók egyre hangsúlyosabbá teszik annak a magyar és jelesül erdélyi bölcséleti tradíciónak a meglétét, amely hosszú ideig méltatlanul háttérbe szorult.

Veres Ildikónak ez a munkája is – a hiány, filozófia, kritika kulcsfogalmi köré gyűjtött laza kapcsolódású tanulmányfüzér – minden kétséget kizáróan rámutat arra, hogy azok az alapvető kérdések és problémák, amelyeket az európai gondolkodók munkáikban és felvetéseikben felvázolnak, magyar vonatkozásban egészen sajátosan, a kor társadalmi, politikai és kulturális helyzetéből fakadó kihívásokra adott válaszként, a filozófiai kérdéscsoportok alkalmazási szintjein jelennek meg.

A négy, viszonylag különálló tematikus blokkba rendezett válogatás nemcsak Veres Ildikó szakmai irányultságáról ad meglehetősen színes képet, de határozottan jelzi a magyar filozófiai hagyomány markánsabb vonulatait is.

A kötet szinte felét felölelő fejezetben *A hiány mint „olyan”* cím alá rendezett tanulmányok azokat az alapproblémákat tárgyalják, amelyek Böhm Károly, Hamvas Béla, Varga Béla, Makkai Sándor, Tavaszy Sándor, Révay József írásaiban jelennek meg. A szerző rámutat arra, hogy az 1920 utáni megváltozott léthelyzet ismételtel szükségessé tette a főbb filozófiai kérdések különböző szintű újragondolását. Különös érzékenységgel mutatja ki, hogy az egyetemes filozófiai hagyományban nem ismeretlen ontológiai, metafizikai, etikai, teológiai jellegű problémák újragondolása a magyar gondolkodók által milyen sajátos és eredeti módon kerül felszínre. És teszi mindezt úgy, hogy közben mindvégig sikerül megőriznie az egyensúlyt a magyar gondolkodók törekvései és az azokat megalapozó tágabb összefüggések, a műveik szellemi háttereként meghúzódó nagy horderejű filozófiai rendszerek között. Feltevése, miszerint a hiány problematikája „a történelem és társadalmi totalitás, a mindennapi praxis vonatkozásában is mindenképpen kulcsfogalom” (24.)